

Sažetak

Monografija *Bata-Borovo (1931.—2016.). Povijesno naslijeđe i perspektive* sadrži 17 znanstvenih i stručnih radova prezentiranih na istoimenom znanstveno-stručnom skupu održanom u Vukovaru lipnja 2016. godine, u prigodi obilježavanja 85. godišnjice osnutka i rada tvornice gume i obuće koja danas djeluje pod nazivom »Borovo« d.d. Vukovar. Tematski, radovi su u knjizi podijeljeni u četiri poglavlja.

Prvo poglavlje, *Povijesne, društvene, političke i geografske okolnosti i uvjeti osnivanja i rada tvornice Bata do Drugoga svjetskog rata*, uključuje pet znanstvenih radova. Rad Mire Kolar-Dimitrijević naslovljen je »Društveni i politički utjecaj na osnivanje i rad tvornice Bata u Borovu od 1931. do 1945. godine«. Tvornicu Bata osnovao je 1894. Tomáš Baťa u Zlínu i u svojem uspješnom širenju osnovao je 1931. u Borovu kraj Vukovara istoimenu tvornicu koja je postala glavni proizvođač obuće i gume na jugoistoku Europe. Sve je u toj tvornici bilo dobro osmišljeno i projektirano, i u Jugoslaviji je Bata bio vrhunski pojam dobre industrijske proizvodnje s velikom brigom za život radnika, naglasit će autorica. Činjenica je da je Baťa, odnosno njegovi nasljednici i suradnici, uspio u Borovu izgraditi poduzeće vrijedno pažnje u povijesti jugoslavenske i hrvatske industrije, te da je nestanak malih obrtnika obućarske struke u odnosu na taj proces koji je imao karakter globalizacije nešto što navodi na razmišljanje i za današnje vrijeme, upozorava autorica. Drugi rad u ovom poglavlju, »Vukovarsko područje kao odabrana lokacija za tvornicu 'Bata' u Borovu«, autorski je prinos Vlade Horvata. Geografske, prirodne i prometne osobine, uz druge uvjete, utjecale su na izbor područja za osnivanje velike tvornice, istaknut će autor. Kroz brojna i turbulentna stoljeća Vukovar se postupno razvijao u upravno, obrtničko, trgovačko i prometno središte Slavonije i, naročito, Srijema, što je, razumljivo, pratio i opći društveni razvoj. Osnivanje tvornice »Bata« početkom 1930-ih godina označilo je velik industrijski zaokret za Vukovar i cijeli vukovarski kraj. Treći rad, »Kako su Česi izgradili Borovo«, autorski potpisuje Vlatka Dugački. Svojim je radom autorica nastojala pridonijeti poznavanju lika i djela Tomáša i Jana Antonína Baťe, utemeljitelja suvremenoga Borova kao industrijskoga naselja, kao i njihova ulaganja u njega. Kroz djelovanje tih čeških gospodarstvenika autorica je upozorila na duboko i snažno prožimanje jugoslavensko-čehoslovačkih odnosa i veza u gradu i kotaru Vukovar u 1930-im godinama. Ivana Žebec Šilj autorica je rada »Baťa — sretan (g)rad u Borovu«. Naglasila je da je u hrvatskom društvu već 1970-ih došlo do radikalne promjene u strukturi djelatnosti jer započinje proces tercijarizacije, ali i deindustrijalizacije, koji u 1990-ima postaju dominantni procesi što upućuje na či-

njenicu da je Hrvatska zakoračila u postindustrijsko doba. Ilustrativan primjer teške postindustrijske zbilje daju statistički podaci o velikom gospodarskom i razvojnom zaostajanju Slavonije, konkretnije grada Vukovara, koji je bio jedna od najbogatijih općina u bivšoj SFRJ. Uslijed ratnog razaranja i negativnih učinaka tranzicijskih procesa danas je to jedno od najslabije razvijenih hrvatskih područja, upozorava autorica. Iz toga razloga, mišljenja je autorica, nužno je potražiti pozitivne primjere koji upućuju na uspješni model razvoja poput tvornice Bat'a u Borovu, koja je započela s radom u jeku velike ekonomske krize 1931. i bila jedna od najvećih tvornica u Kraljevini Jugoslaviji na čijim je temeljima nakon Drugoga svjetskog rata izrastao socijalistički gigant Borovo. U radu je prikazana povijest tvornice Bat'a u razdoblju od 1931. do 1945. godine s osobitim osvrtom na funkcioniranje te organizaciju života i rada u tvorničkom kompleksu. Posljednji rad u prvom poglavlju, »Političke prilike među srpskim stanovništvom u vukovarskom kraju za Banovine Hrvatske (1939.—1941.)«, djelo je Kresimira Regana. On u radu, među ostalim, ističe da su Sporazumom Cvetković-Maček i Uredbom o Banovini Hrvatskoj 26. kolovoza 1939. godine Vukovar i okolica postali dijelom Banovine Hrvatske kao novouspostavljene političko-teritorijalne jedinice Kraljevine Jugoslavije. Dok su Hrvati u velikom broju s oduševljenjem prihvatili Banovinu, čijom je uspostavom riješeno pitanje hrvatskoga državnog i nacionalnog identiteta u Kraljevini Jugoslaviji (hrvatsko pitanje), među banovinskim Srbima, ističe autor, došlo je do podjele na pobornike i protivnike unutarnjopolitičke reforme Kraljevine Jugoslavije. To se, dakako, odrazilo i na unutarnjopolitičke prilike i odnose u Vukovaru i vukovarskom kraju 1930-ih i 1940-ih godina koje su svoj odraz imale i na tvornicu »Bata«.

Drugo poglavlje, *Kombinat Borovo kroz drugu polovinu 20. stoljeća*, sadrži četiri znanstvena rada. Prvi rad, »Kombinat Borovo i Borovo naselje u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata u svjetlu arhivskih izvora Državnoga arhiva u Vukovaru«, kao autori supotpisuju Petar Elez i Dražen Živić. U radu su predstavljeni rezultati istraživanja poslovanja Kombinata Borovo te društvenih, političkih, gospodarskih i demografskih prilika u Borovu naselju u okolnostima uspostave socijalističkog društveno-političkog uređenja i planske privrede na vukovarsko-srijemskom prostoru u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata (1945.—1950.). Istraživanje se u prvom redu temelji na znanstvenoj valorizaciji referentnog arhivskog gradiva u posjedu Državnoga arhiva u Vukovaru (arhivski fondovi: »Borovo jugoslavenski kombinat gume i obuće Vukovar«, »Mjesni narodni odbor Borovo naselje« i »Tvornički komitet Komunističke partije Hrvatske Borovo«), kao i relevantne demografske i popisne statistike. Milan Ivanović i Ivan Hubalek autori su rada naslovljenog »Kombinat 'Borovo' na listi 200 najvećih poduzeća u Jugoslaviji u razdoblju od 1969. do 1989. godine«. Autori su analizirali poziciju Kombinata »Borovo« na rang-listama najvećih poduzeća u Jugoslaviji, u razdoblju od 1969. do 1989. godine. Ta su rangiranja načinjena na temelju ostvarenog ukupnog prihoda i dohotka, broja zaposlenih i prosječno korištenih poslovnih sredstava, a realizirana su u redakciji poslovnog tjednika *Ekonomska politika* (Beograd) uz suradnju sa SDK-om Jugoslavije. U uvodnim razmatranjima upućuje se na razvoj modela tržišno-planskog gospodarstva i na privredne reforme koje su snažno utjecale na poslovanje i razvoj velikih poslovnih sustava u zemlji u promatranom razdoblju. U radu se također upućuje na bitne elemente strukture Kombinata, razvoja tehnologije, proizvodnje i poslovanja tijekom promatranog razdoblja te na učinke Kombinata na gospodarski razvoj u okruženju. »Kombinat Borovo u tranziciji: perspektive radništva i promjena paradigme 1988.—1991.« treći je rad u ovom poglavlju, autora Jasne Račić, Svena

Cveka i Snježane Ivčić. Autori daju pregled stanja u Kombinat u Borovo na kraju osamdesetih i samom početku devedesetih godina dvadesetog stoljeća, tik pred izbijanje ratnog sukoba u Vukovaru. Rad je temeljen na istraživanjima koja se provode u suradnji Centra za mirovne studije i Baze za radničke inicijative i demokratizaciju iz Zagreba od 2013. godine. Autori su u radu kontekstualizirali predmet istraživanja (rad i radništvo), ukratko opisali institucionalni okvir promjena koje su se u tom razdoblju događale u sferi rada, naznačili paradigmatičke i političko-ekonomske promjene u pristupu radu na početku tranzicije te donijeli zaključke i komentare o društvenim implikacijama opisanih promjena, čiji je teret u najvećoj mjeri podnijelo upravo radništvo. Pretposljednji, četvrti rad u drugom poglavlju, pod nazivom »Socijalna politika Bate-Borova kao činitelja društvene kohezije«, autorsko je djelo Alberta Binga. Rad tematizira socijalne aspekte u djelovanju tvornice (primarno u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata). Odnos poslodavca (u socijalističkom razdoblju države i »društva«) prema radništvu autor razmatra kao dio poslovne politike tvrtke iz perspektive različitih ideoloških okvira unutar kojih ona djeluje. U prikazu pojedinih pokazatelja socijalne politike autor uzima u obzir odnos ekonomskih i socijalnih aspekata kao činitelja društvene kohezije i društvenog razvoja, posebice regije. Potonje pitanje analizira i u sklopu odnosa ekonomskih i nacionalnih premisa koje su obilježile tranzicijsko razdoblje. Posljednji rad u tom poglavlju, »Nekretnine 'Bata' i 'Borovo' u razdoblju 1931.—1991. (Borovo naselje — Vukovar)« autorsko je djelo Ivana Hubaleka i Ivice Žabića. Autori na temelju arhivskih izvora, dostupne objavljene relevantne literature i dokumenata, sjećanja bivših zaposlenika sustava »Bata« i »Borovo« i stanovnika tvorničkog naselja Borovo u radu detaljno opisuju kupnju zemljišta, izgradnju, rekonstrukciju i dogradnju građevina (proširenje, modernizacija...), rušenje i izgradnju novih građevina sustava »Borovo« u Borovu naselju (Vukovar). U kronološkom popisu i na odgovarajućim zemljovidima prikazane su katastarske čestice (zemljište) koje su ušle u imovinu tvrtke (veličina, položaj i vrijeme). U istoj tehnologiji popisa uz opis nekretnine i prikaza na zemljovidima u radu su prikazani: infrastruktura (na zemljištu; cestovna, parkirališna, željeznička, djelomično energetska...), poslovne građevine (industrijske, skladišne, prodajne, uredske...), građevine društvenog životnog standarda i to: razvojne (zdravstvene građevine, škole...), relaksacijske (nogometna i tenis igralište, športska dvorana, plivalište, aerodrom...) i građevine za zabavu (kinodvorane, Društveni /radnički/ dom, vrtni restoran...) te građevine individualnog životnog standarda (višestambene zgrade i vile, bivše »crvene kuće«, internati, samački hotel...).

Treće poglavlje, »Borovo« u Domovinskom ratu i poslijeratnoj revitalizaciji grada Vukovara, sadrži tri znanstvena i stručna rada. Prvi rad, autorice Ivane Bendra, nosi naslov »Tvornica 'Borovo' — doprinos tijekom obrane grada Vukovara 1991.« Autorica prikazuje doprinos tvornice obrani grada tijekom srbijanske oružane agresije 1991. godine. U okviru navedenoga ističe važnost agregata u vlasništvu tvornice za aktivnosti koje su se odvijale u tvornici, ali i na razini cjelokupne logističke organizacije obrane grada. Autorica primjenjuje kvalitativne istraživačke metode: polustrukturirane intervjuje, analize svjedočanstava iz zbirke knjiga o Domovinskom ratu u Vukovaru — Vukovariensije te analize neobjavljene građe sa zapisanim svjedočanstvima neposrednih sudionika događanja. Rezultati istraživanja pokazuju kako je, nestankom električne energije krajem rujna 1991., posjedovanje agregata u vlasništvu tvornice omogućilo razvijanje mikroelektroenergetskog sustava u gradu. Na taj način omogućeno je odvijanje brojnih aktivnosti u tvornici, ali i izvan kom-

pleksa tvornice »Borovo«, koje su uvelike pridonijele logističkoj organizaciji obrane grada. Tako je u sklopu tvornice osposobljena rezervna bolnica, pekara, javna kuhinja, radionica za proizvodnju i popravak oružja, radionica za vulkanizaciju autoguma, automehaničarska radionica te punionica akumulatora. Na razini grada omogućena je opskrba električnom energijom, ventilacijom i grijanjem nekih od ključnih lokacija u gradu, poput bolnice, mjesnih zajednica, zapovjedništva i većih skloništa, istaknula je autorica. U drugom radu, pod naslovom »Borovo' — organizacijske i kadrovske promjene uoči i tijekom Domovinskog rata, pa do povratka u Vukovar«, autor Ninoslav Gregurić-Bajza opisuje organizacijske i kadrovske promjene u »Borovu« neposredno uoči Domovinskog rata, tijekom rata i okupacije Vukovara i istočnog dijela Republike Hrvatske te rada poduzeća izvan Borova naselja pa sve do povratka »Borova« na domicilnu lokaciju kroz proces mirne reintegracije Vukovara u ustavnopravni poredak Republike Hrvatske. »Razvojne perspektive Grada Vukovara: Revitalizacija Borova« rad je koji zajednički potpisuju Irena Đokić, Marijana Sumpor i Ljiljana Blažević. U radu su predstavljeni rezultati istraživanja o mogućnostima prenamjene lokacije Borovo smještene u gradu Vukovaru. Vukovar je županijsko središte Vukovarsko-srijemske županije. Regionalna važnost grada Vukovara još uvijek nije dovoljno prepoznata većinom zbog posljedica rata, procesa obnove koji još uvijek traje, centraliziranosti države te koncentracije gospodarskih aktivnosti u velikim gradovima. Iako je prošlo gotovo dvadeset godina od mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja, društveno-gospodarska situacija u Vukovaru i širem području je nepovoljna s malim brojem aktivnih tvrtki, ograničenim brojem novih radnih mjesta, nedostatkom slobodnih građevinskih parcela uslijed neriješenih imovinskopravnih odnosa, poslovnih objekata i visokokvalificirane radne snage, upozorit će autorice. Kako bi se osigurala odgovarajuća razina kvalitete života i zadržalo postojeće te privuklo novo stanovništvo, nužno je stvoriti poticajno okruženje za razvoj gospodarstva te omogućiti otvaranje novih poduzeća i proaktivnu ulagačku politiku. Osnivanje poduzeća Bata Borovo početkom 1930-ih godina imalo je dugotrajan pozitivan učinak na gospodarstvo i razvoj grada. Usporedno s industrijskim procvatom, nicalo je okolno naselje (Borovo naselje), sa svom potrebnom infrastrukturom — stambenom, društvenom, radničkom, obrazovnom, rekreativnom, kao i ostalim objektima potrebnima u svakodnevnom životu. Tijekom 60 godina od osnutka tvornica je kontinuirano rasla, sve do 1991. godine kada je u ratnim stradanjima uništena. Borovo je danas »brown-field« lokacija u državnom vlasništvu, izuzev manjeg proizvodnog pogona koji je još uvijek u funkciji. Čitava lokacija zahtijeva usklađen urbani revitalizacijski akcijski plan, s jasno definiranim prostornim i drugim funkcionalnostima lokacije. U kontekstu budućih opcija razvoja lokacije Borovo postoji iznimno velik regeneracijski razvojni potencijal, ne samo na lokalnoj već i regionalnoj razini. Autorice rad zaključuju preporukama za moguće scenarije razvoja lokacije s obzirom na trenutačne, prvenstveno lokalne, ali i druge mogućnosti i ograničenja.

Posljednje poglavlje knjige nosi naziv *Prilozi za povijest »Bate« / »Borova«* i sadrži četiri stručna rada. Prvi od njih, autora Srečka Tomasa, nosi naslov »Od Borova do znanosti i visokoga obrazovanja«. Autor je istaknuo da je od samih početaka rada u Hrvatskoj, tj. od 1931., Bata pridavao veliki značaj školovanju i stručnom osposobljavanju kadrova za potrebe svoje tvornice u Borovu. Tako je i utemeljio privatnu strukovnu srednju školu, iz koje su proistekli brojni stručni kadrovi za rad u samoj tvornici. No, nije se zadržao na primanju u radni odnos samo na toj razini obrazovanosti, jer zapošljavani su i brojni fakultet-

ski obrazovani kadrovi, koji su dali velik doprinos napretku i razvoju tehnoloških procesa proizvodnje u samoj tvornici. Potrebe takvoga razvoja dovele su i do otvaranja pojedinih laboratorija, pa sve do Instituta. U Institutu su se brojni inženjeri bavili znanstvenoistraživačkim radom, a neki su iz tog Instituta i ostalih proizvodnih pogona nastavili svoju znanstvenu te onda i sveučilišnu karijeru. Svima njima je, naglasio je autor, Batina tvornica bila baza za stjecanje stručnih iskustava i novih znanja kao dobre podloge za nastavak bavljenja znanstvenoistraživačkim i nastavničkim radom na fakultetima ili drugim institutima. »Toma Maksimović (Brčko, 29. 3. 1895. — Beograd, 16. 2. 1958.)« naziv je trećega rada koji autorski potpisuje Olivera Crevar. Toma Maksimović je svoj radni vijek započeo u rodnom Brčkom, prvo kao službenik u »Tvornici špiritusa«, a zatim kao poslovođa Batine trgovine u istom gradu. Zbog izvanrednih rezultata Tomáš Baťa ga poziva u Češku i imenuje rukovoditeljem izvoza za Kraljevinu SHS. Upravo u to vrijeme, oko 1928., postaje ponovo aktualno pitanje gradnje tvornice »Bata« na ovim prostorima. Izbor lokacije za buduću tvornicu Tomáš Baťa je povjerio grupi stručnjaka na čelu s Maksimovićem. Izbor je pao na Borovo te 1931. započinje gradnja tvornice, ali ujedno i prva proizvodnja u privremenom objektu tzv. Češke agencije. Nakon tragične smrti Tomáša Baťe u zrakoplovnoj nesreći 1932. njegov nasljednik Jan Baťa Tomi Maksimoviću predaje sve poslove gradnje tvornice i radničkog naselja. Maksimović je od početka bio protiv spajanja naselja Bata s Vukovom i okrenuo ga je prema susjednom Borovu. Po ugledu na Tomáša Baťu u Zlínu, koji je izabran za predsjednika općine, i Toma Maksimović se kandidirao na općinskim izborima u Borovu 1933. te je izabran za predsjednika i tu dužnost obavljat će sve do 1941. godine. Maksimović je bio pokretač svih kulturnih i sportskih događaja te se nalazio na čelu gotovo svih sportskih udruga, naglasila je autorica. Proglašenjem NDH Maksimović je prvo uhićen, a zatim protjeran u Beograd. Iako je imao ponudu Bate da dođe u Švicarsku i bude pomoćnik direktora njihove tvornice, on ostaje u Beogradu gdje osniva »Komesarijat za izbeglice« u sklopu Vlade Milana Nedića. Nakon 1945. prvo je amnestiran, da bi zatim kao »narodni neprijatelj« završio u zatvoru iz kojeg izlazi 1951. godine. Umro je u Beogradu 1958., a tek 2008. je rehabilitiran odlukom Okružnog suda u Novom Sadu. Rad pod nazivom »Bata-Borovo: Razvoj sporta u Borovu od 1931. godine«, autora Danijela Rehaka, donosi detaljan prikaz i kronologiju razvoja sporta u Borovu naselju. Autor ističe da je doista malo gradova u našem podneblju u kojima su u sportu, za relativno kratko vrijeme, postignuti iznimni rezultati — kao u Borovu naselju. Prema uzoru na svoju centralu u Zlínu, Baťa je u Borovu naselju već u prvim godinama, kad još ni naselje niti tvornica nisu bili dovršeni već su u stalnom nastajanju i rastu, počeo razvijati i niz sportskih radničkih djelatnosti zbog zdravstvenih i sportskih razloga. Za samo 3-4 godine ljubitelji su sporta u Borovu naselju stekli uvjete za bavljenje različitim sportovima: nogometom, odbojkom, hazenom, boksom, gimnastikom, tenisom i stolnim tenisom, biciklizmom... Mladi »Batin« grad na Dunavu uskoro će postati poznati sportski centar. Borovski sportaši, posebice u »Batino« vrijeme, ali i sva borovska sportska publika, pod stalnom su kontrolom tvrtke, pa u to vrijeme na borovskim sportskim borilištima nema nekulture, nepoznata su divljanja navijača, kamoli paljenje i uništavanje uređaja na stadionu ili u dvoranama. Borovska je publika stekla kulturu sportskog prihvaćanja pobjeda i poraza, naglasio je autor. Od 1945. i »Borovo« i njegov radnički grad i život u njemu, pa i sportski život, promijenit će se. Borovo naselje se naglo proširuje i sve više iz radničkog naselja prerasta u moderan radnički grad. Pristižu tisuće novih stanovnika, što stvara jaku bazu za razvoj poznatih, ali i novih

sportskih klubova. Onomu tko ne poznaje obučarsko-gumarsku metropolu na Dunavu teško je shvatiti kako je tako mali prostor s relativno malim brojem stanovnika mogao dati tako velik broj slavonskih, republičkih i državnih prvaka, ali i onih balkanskih, europskih i svjetskih. To vrijedi za različite sportove — za boks, atletiku, padobranstvo, motornu pilotazu, jedriličarstvo, kajakaštvo, kanuizam, tenis, stolni tenis, gimnastiku, bodybuilding, šah... No, poduzeće »Borovo« godinama je ulagalo u sport, i to veoma mnogo. Odatle, kako ističe autor, potječe i naziv »Borovo naselje grad obuće, gume, mladosti i sporta« — i takav je ostao sve do uništenja 1991. godine. Posljednji rad u četvrtom poglavlju, pod naslovom »Strukovno obrazovanje — servis za razvoj zajednice«, autorski potpisuju Jasna Bekić, Đurđevka Pecikozić, Irina Marić i Jasmina Šahović Žabka. U radu se problematizira odnos lokalnog strukovnog obrazovanja i tržišta rada te razvoja lokalne zajednice. Strukovno obrazovanje ima ključnu ulogu u gospodarskom razvoju lokalne zajednice, zapošljavanju, ali i društvenom razvoju zajednice. Stoga ono, ističu autorice, mora biti povezano s potrebama lokalne zajednice u cjelini kako bi moglo pružiti mogućnost stjecanja kompetencija važnih kako za profesionalni razvoj pojedinca, tako i za porast inovativnosti i znanja cjelokupne zajednice. Pozitivan utjecaj povezanosti obrazovanja i tržišta rada u radu je prikazan kroz ulogu strukovnog obrazovanja u Bač'inoj viziji poslovanja. Izgradnjom tvornice, škole, grada, Bač'a je stvorio prilike unutar zajednice. Zapošljavanjem tisuća radnika utjecao je na socioekonomske uvjete zajednice što je dovelo ne samo do rasta društva nego i do poboljšanja životnog standarda svih građana zajednice. To je bio samo početak njegove vizije. Nije bilo dovoljno samo graditi postrojenja i zapošljavati lokalno stanovništvo. Bilo je važno održati duh poduzetništva i otvorenog okruženja za razmjenu ideja i poboljšanja procesa što je rezultiralo odanošću i lojalnošću zaposlenih te napretkom tvrtke. Iako je ulaganje novca u regiju i ljude temelj za razvoj poslovanja, Bač'a je brzo shvatio da je ulaganje u ljude ključ za osiguravanje jakog, održivog poslovanja, naglasile su autorice. U zaključku se sugerira da su škole često najveće institucije i poslodavci u susjedstvu, što ih čini neprocjenjivim partnerom u razvoju lokalne zajednice. Lokalna zajednica mora iskoristiti taj potencijal, a škola težiti povezivanju s lokalnom poslovnom zajednicom i radnom snagom sa zajedničkim ciljem razvoja lokalne zajednice te služiti kao servis za razvoj zajednice.